

MU'İNÜ'L-MÜRÎD'DE ALLAH TASAVVURU VE KUR'AN'DAN TEMELLERİ

Adem ÇATAK*

Özet

Türk edebiyat tarihinde önemli bir yeri haiz bulunan *Mu'înu'l-Mürîd*, göçebe Türkmenlere tasavvufa ve fıkha dair bilgiler vermek gayesiyle yazılmış olup, Arapça bilmeyen Türkmenlere ana dilleriyle seslenmiştir. *Mu'înu'l-Mürîd*'in dilinin sade ve anlaşılır oluşu ve ihtiva ettiği konuların halkın pratik hayatta ihtiyaç duyduğu konular arasından seçilmiş olması bu eserin Türkmenler arasında asırlarca okunmasını temin etmiştir. Bu çalışmada *Mu'înu'l-Mürîd* ve yazarı hakkında kısaca bilgi verilmiş ve eserdeki Allah tasavvuru ortaya konularak bu düşüncenin Kur'andaki temelleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh İslâm, *Mu'înu'l-Mürîd*, Allah.

THE CONCEPT OF ALLAH IN MU'İNÜ'L-MÜRÎD AND ITS REFERENCES FROM QUR'AN

Abstract

Mu'înu'l-Murîd, which occupies a distinguished place in Turkish history of literature, authored to inform Turkmen tribes about sufism and Fiqh-Islamic civil code, addresses Turkmens who don't know Arabic with their native language. Thanks to its simple and understandable language as well as including subjects commonly appealed by people in daily life, it has been known and red by Turkmens for centuries. In this work I gave summary information about *Mu'înu'l-Murîd* and its author and explained the contemplation of Allah and references of this concept.

Keywords: Sheikh Islam, *Mu'înu'l-Murîd*, Allah.

Giriş

Türklerin Müslüman oluş süreci, medeniyetler tarihine nazaran çok kısa sayılacak bir sürede tamamlanmıştır. Bu durum, İslâm'ın, Türklerin zihni ve içtimai fitratına ne kadar uygun olduğunun bir delili sayılabilir. Bununla birlikte Türklerin kısa bir süreçle kabul edilen bu yeni dinin inanç ve ibadet esaslarını açıklayacak/öğretecek eserlere de şiddetle ihtiyaç vardı. Bu bağlamda yeni Müslüman olmuş Türklere İslâm'ın Allah inancını anlatmak önemli bir misyon hâline gelmişti. Kaleme alınan özellikle Türkçe eserler bu misyonu yüklediler. Bu eserlerin tesiri ile Türkler, sahip oldukları tanrı inancını, İslâm'ın öğretileri doğrultusunda yeniden oluşturdular.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Üzerinde çalışma yaptığımız *Mu‘înü’l-Mürîd* adlı eser de Türklerin İslâm dininin inanç ve ibadetlerini öğrenmelerini temin sadedinde kaleme alınmış bir eserdir. Şeyh İslâm, göçebe Türkmenlere tasavvufa ve fıkha dair bilgiler vermek gayesiyle yazdığı bu eseriyle Arapça bilmeyen Türkmenlere ana dilleriyle seslenmiştir.

A. *Mu‘înü’l-Mürîd* ve Yazarı

Harezmi dönemi eserlerinden biri olan *Mu‘înü’l-Mürîd*’in bilinen tek yazması, Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler ve Kütüphanesi Genel No. 1605/18, tasnif no. 297/3’te Mecmuatü’r-Resâil adlı yazma içinde 177a-202b yaprakları arasında bulunmaktadır.¹ Mecmuadaki 18. eserdir. Eserin, *Mu‘înü’l-Mürîd* adıyla Türk Dil Kurumu tarafından tıpkı basımı yapılmıştır.²

Mu‘înü’l-Mürîd, Harezmi Türkçesi ile kaleme alınmıştır.³ Togan, eserin dili hakkında “mahalli lehçe hususiyetlerine maliktir.” diyerek eserin Harezmi Türkçesinin o bölgede yaşayan lehçe özelliklerini taşıdığını belirtir.⁴ Eserin vezni, Hibetü’l-Hakâyık ve Kutadgu Bilig vezni ile tamamen aynıdır.⁵ Aruzun “Feülün feülün feül” kalıbıyla yazılmıştır.⁶

Mu‘înü’l-Mürîd hicrî 713 senesinde yazılmıştır. Eserin son dörtlüğünde müellif, eseri 713 yılının Ramazan ayında tamamladığını bildirmiştir.⁷ Bu tarih, miladi olarak 1313 yılının Aralık ayı ile 1314 yılının Ocak ayına tekabül etmektedir.⁸

Eserin bilinen tek nüshasının istinsah tarihini Togan, mecmuada yer alan diğer eserlerden hareketle miladi 1430 ile 1485 yılları arası olarak tahmin etmiştir.⁹

Eserin kime ait olduğu konusu tartışmalıdır. *Mu‘înü’l-Mürîd* hakkında bilgi veren ilk kaynak Ebulgazi Bahadır Han’ın “Şecere-i Terâkime” adlı eseridir.

¹ Togan, farklı bir numaralandırma neticesinde eserin 186. varaktan başladığını söyler. Togan, Ahmed Zeki Velidi, “Harezmi’de Yazılmış Eski Türkçe Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, c. 2, s. 316. *Mu‘înü’l-Mürîd* isimli diğer bir eser daha vardır ki bu eser Milli Kütüphane 06 Mil Yz. A 2567 numarada kayıtlıdır. Nevrekoblu Ahmed Efendi’ye ait olan bu eser Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye-i Şa’baniyye hakkında bilgileri havi Türkçe bir eserdir.

² Şeyh İslâm, *Mu‘înü’l-Mürîd*, *İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım*, haz.: Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008. Eserin tıpkı basımı, Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından hazırlanan *Mu‘înü’l-Mürîd* adlı eserde de mevcuttur. Şeyh Şeref Hacı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Beşir Kitabevi, İstanbul 2006.

³ Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 311. *Mu‘înü’l-Mürîd*’in dil özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Toparlı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 33-39.

⁴ Togan, s. 317.

⁵ Aynı yer.

⁶ Şentürk, Ahmet Atilla- Kartal, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2005, s. 113.

⁷ Toparlı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 151.

⁸ Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 48-9.

⁹ Togan, s. 317. İstinsah tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Toparlı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, ss. 27-28.

Ebulgazi Bahadır Han eserin Şeyh Şeref¹⁰ adında bir alim tarafından kaleme alındığını söyler.¹¹ Ancak daha sonra gelen araştırmacılar bu bilginin doğruluğundan şüphe etmişlerdir.¹² *Mu‘înü’l-Mürîd*, Şeyh İslâm isimli Harizmi bir bilgine aittir.¹³ Eserin 402. dörtlüğünde müellif, kendi ismi ile birlikte şeyhinin ismini de verir:

“Bu kaç söz ayıtgan atı İslâm ol

Tileki ahır vakt imân İslâm ol

Atam Baba İslâm veliyyü’l-verâ

Özi zikri tilde tümen aslam ol”¹⁴

Şeyh İslâm’ın bu dörtlüğünde veliyyü’l-verâ olarak tavsif ettiği “Baba İslâm”ın şeyhin babası olduğu iddialar arasındadır.¹⁵ Ancak hem kendisinin hem de babasının adının İslâm olması uzak bir ihtimal gibi durmaktadır. Ayrıca tasavvuf terminolojisinde şeyhe, “baba” denilmesi de yaygındır.¹⁶ Biz de bu noktadan hareketle “Baba İslâm”ın, Şeyh İslâm’ın şeyhi olduğuna kaniyiz.

Mu‘înü’l-Mürîd’te dinî ve tasavvufî konular güzel bir Türkçeyle ve devir insanlarının anlayabileceği sade bir dille anlatılmıştır.

Mu‘înü’l-Mürîd’te şu konular yer alır. 1. İman, 2. Marifet-i Hakk, 3. Resul Muhammed, 4. Vaaz-Nasihât, 5. Mesâil (Namaz, abdest, oruç), 6. Zekât, 7. İradât (Tasavvuf, tarikat), 8. Adâb, 9. İktida, 10. Sohbet, 11. Şeriat, tarikat, hakikat, 12. Kalb, nefis, 13. Sülûk, 14. Şükür, 15. Zikir¹⁷

B. *Mu‘înü’l-Mürîd*’de Allah İnancı

1. Allah Vardır ve Birdir

¹⁰ Köprülü, Şeyh Şeref’in, Yeseviyye silsilesinden Şeyh Zengi Ata’nın müridi ve Şeyh İslâm’ın ise şeyhi olarak tanıtır. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 310-1. Togan, ise Şeyh Şeref’i, Zengi Ata’nın halifesi olarak zikreder. Togan, s. 323. Şeyh Şeref hakkında geniş bilgi için bkz., Togan, *Harezmi’de Yazılmış Eski Türkçe Eserler*, ss. 322-8; Toparlı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, ss. 19-23.

¹¹ Ölmez, Zuhâl Kargı, Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Ağacı)*, Simurg Yayınları, Ankara 1996, s. 220. *Mu‘înü’l-Mürîd* üzerinde çalışmalar yapan Ali Fehmi Karamanlıoğlu da eserin Şeyh Şeref Hâce’ye ait olduğunu düşünür. Bkz.: Şeyh Şeref Hâce, *Mu‘înü’l-Mürîd*, haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Beşir Kitabevi, İstanbul 2006.

¹² Togan, s. 320; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 310.

¹³ Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1998, c. 1, s. 356; Toparlı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 15; Şentürk, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 113.

¹⁴ Toparlı, *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 151.

¹⁵ Togan, s. 320; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 310.

¹⁶ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 74; Kaya, Doğan, *Sivas’ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri*, Halkbilim Araştırmaları, İstanbul 2002, Kitabevi Yayınları, s. 261 vd.

¹⁷ *Mu‘înü’l-Mürîd*’in muhtevası hakkında bkz.: Kara, Mustafa, “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, c. 8, 1999, s. 39.

Şeyh İslâm Allah'ın var ve bir olduğunu şöyle ifade eder:

Yana ottuz üç min sahabe vü yar

Üze bolsu rızvan ulaşı nisar

Takı mustafadın bukünge tegi

Ayıtgan resul hak idi bir ü bar¹⁸

(Yine otuz üç bin sahabe ve dostla Hz. Muhammed Mustafa'dan bugüne kadar onun peygamberliğinin hak, Allah'ın bir ve var olduğunu söyleyenlerin üzerine sürekli hoşnutluk saçılsın.)¹⁹

Yine bu manayı ifade etmek üzere Şeyh İslâm şöyle der:

Elig tutguçı-sen arıg bir ü bar

Tutulmuşda kayu katıg bir muna²⁰

(Sen nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan 'bir ve var' Allah'sın.)

Şükür hamd uganga tümen min hezar

Kamugrı yaratgan ol-ok bir ü bar²¹

(Allah'a binlerce şükür ve hamd olsun. Her şeyi yaratan bir ve var olan odur.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın var ve bir olduğu inancının temeli şu ayetlere dayanmaktadır:

“De ki: “O, Allah'tır, bir tektir.”²²

“De ki: “...O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir.”²³

2. Her Şeyi ve İnsanları Yaratan Allah'tır

Şeyh İslâm Allah'ın her şeyi yaratan olduğunu şöyle açıklar:

¹⁸ Şeyh İslâm, *Mu'înü'l-Mürîd, İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım*, haz.: Recep Toparlı-Mustafa Arğunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 92.

¹⁹ Metnin günümüz Türkçesi'ne çevirisi, Recep Toparlı-Mustafa Arğunşah'ın hazırladığı nüshadan alınmıştır.

²⁰ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 91.

²¹ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 147.

²² İhlâs, 112/1.

²³ Râ'd, 13/16.

Sen-ök-sen yaratgan bu yer kök kün ay

Bu küz kış kerek yaz kerek bolsu yay²⁴

(Bu yeri, göğü, güneşi, ayı, güzü, kışı, baharı ve yazı yaratan sensin.)

Aynı manayı terennüm eden şu ifadeler eserin bir başka yerinde şu şekilde yer alır:

Şükür hamd uganga tümen min hezar

Kamugrı yaratgan ol-ok bir ü bar²⁵

(Allah’a binlerce şükür ve hamd olsun. Her şeyi yaratan bir ve var olan O’dur.)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğu inancının temeli şu ayetlere dayanmaktadır:

“De ki: “Her şeyin yaratıcısı Allah’tır...”²⁶

“Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık.”²⁷

Şeyh İslâm insanı yaratanın da yine Yüce Allah olduğunu düşünür. Bu manayı ifade etmek üzere şöyle der:

Haber bermişi teg arıg pak kalam

Tümen min dürud u tahiyet selam

Tegürgil rusül enbiya ruhına

Yaratgan uganım ulaşu ulam²⁸

(Ey bizi yaratan Allah’ım, senin temiz ve saf kalamını bize ulaştırdıkları gibi sende şimdiye kadar gelmiş bütün peygamberlerin ruhuna bizden binlerce dua ve selam ulaştır.)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın insanın ve her şeyin yaratıcısı olduğu inancının temeli şu ayetlere dayanmaktadır:

“Allah, sizi yarattı...”²⁹

²⁴ Mu‘İnü’l-Mürîd, s. 91.

²⁵ Mu‘İnü’l-Mürîd, s. 147.

²⁶ Râ’d, 13/16.

²⁷ Hicr, 15/85.

²⁸ Mu‘İnü’l-Mürîd, s. 91-2.

“Rahmân ... insanı yarattı.”³⁰

Şeyh İslâm'a göre insanın dilini de yaratan Allah'tır. Ona göre Allah'ın dili yaratmasının sebebi dilin Allah'ı hamd ü senâ etmesi ve onu tesbih ederek zikretmesidir. Şeyh İslâm bu düşüncesini şöyle açıklar:

Sena hamd u tesbih ü tehlil urug

Bu ma'ni üçün til yarattı korug

Sa'adet erür til munun bulsa ol

Şakavet eger bolsa mundın kurug³¹

(Sena, hamd, tesbih ve tehlil tohumdur; Allah bu anlamda dili yarattı. Dil saadettir, onu bununla bulur. Dil yararsız olursa bu mutsuzluktur.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın insanın dilini yarattığına dair inancının temeli şu ayetlere dayanmaktadır:

“Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?”³²

“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”³³

3. Var Eden ve Yok Eden Allah'tır

Şeyh İslâm Allah'ın yoktan var edici ve varlığı yok edici olduğunu şöyle dile getirir:

Bu yoknı kılıp bar kamug barnı yok³⁴

(Sen yoktan var eden, yine bütün varlıkları yok edensin.)

Şeyh İslâm, Allah'ın yoktan var edici ve vardan yok edici olduğunu eserinin diğer bir bölümünde şöyle ifade eder:

Hased hırs tekebbür ne işge yarar

Kamug ehl-i ma'ni üçün 'ayb körer

²⁹ Nahl, 16/70.

³⁰ Rahmân, 55/3.

³¹ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 132.

³² Beled, 90/8-10.

³³ Rûm, 30/22.

³⁴ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 91.

Yok erdük yarattı yana yok kılır

Biligli munı mu tekebbür kurar³⁵

(Kıskançlık, hırs ve kibirlenme ne işe yarar? Bütün mutasavvıflar bu üçünü ayıp görmektedirler. Yok idik yarattı, yine yok kılar. Bunu bilen büyüklenir mi?)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın var eden ve yok eden olduğuna dair inancının temeli şu ayetlere dayanmaktadır:

“O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır...”³⁶

“O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O’na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O’nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁷

4. Allah’tan Başka İlah Yoktur

Şeyh İslâm, İslâm’ın temel inancı olan tevhid akidesinin anlamını şöyle açıklar:

Bilin la ilahe temek ne bolur

İdidin önin yok çıgay bay kılır

‘Aziz hor kılıklı ruzi bergüçi

Bir Allah önin yok temeklik bolur³⁸

(‘La ilahe’ demenin ne olduğunu bilin. Anlamı, ‘İnsanları zengin ve fakir kılan, değerli ve değersiz yapan, onlara rızık veren Allah’tan başkası değildir. Allah birdir ve ondan başka Tanrı yoktur.’ demektir.)

Şeyh İslâm’ın, tevhid inancının temelleri de yine Kur’an’a dayanır:

“O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur...”³⁹

“(Ey Muhammed!) De ki: “Ben ancak bir uyarıcıyım. Her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan bir Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur.”⁴⁰

5. Allah’a İman, İmanın Şartlarından Biridir

³⁵ *Mu‘İnü’l-Mürîd*, s. 99.

³⁶ Haşr, 59/24.

³⁷ Rûm, 30/27.

³⁸ *Mu‘İnü’l-Mürîd*, s. 93.

³⁹ Fâtır, 35/3

⁴⁰ Sâd, 38/65.

Şeyh İslâm Allah'a inanmanın imanın şartlarından biri olduğunu şöyle ifade eder:

Takı sorsanız kim iman ne bolur

Bilü bilmişince kılayın beyan

Inanmak idige melek barına

Rusül enbiya hem kitablarına

Kıyamet kaderga inanmak iman

Gönül kılsa tasdik til ikrarına⁴¹

(İmanın ne olduğunu sorarsanız bildiğim kadar size açıklayayım. İman; Allah'a, meleklerle, peygamberlere ve kitaplarına, kıyamete ve kadere inanmak; bunu dil ile ikrar gönül ile tasdik etmektir.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'a imanın, şartlarından biri olduğuna dair düşüncesinin temeli şu ayetler olabilir:

“Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.”⁴²

6. Bütün Varlıklar Allah'ı Sena Eder

Şeyh İslâm tüm varlıkların Allah'ı hamd ve sena ettiklerini şöyle ifade eder:

Sena hamd şükürdin neçe ögdüler

Bu ins ü melek cin ne kim ögdiler

Olar aymışınca sena hamd şükür

Ayur-miz ilahi ne kim aydılar⁴³

(Bu insanlar, melekler ve cinler seni çokça sena, hamd ve övgülerle övdüler. Ey Allah'ım! Onların söyledikleri kadar biz de sana sena, hamd ve şükür söyleriz.)

⁴¹ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 93.

⁴² Nisâ, 4/136.

⁴³ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 91.

Şeyh İslâm’ın, tüm varlıkların Allah’ı tesbih ettikleri inancının temeli şu ayetlere dayanmaktadır:

“Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.”⁴⁴

“... Göklerdeki ve yerdeki her şey O’nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁵

7. Allah’ın Zatının Keyfiyeti Bilinemez

Şeyh İslâm Allah’ın zatının her türlü keyfiyetten uzak olduğuna inanır. O bu inancını şöyle ifade eder:

Könül hakka bütün sualim sana

Neteg haknı bildin ayıtgıl mana

Neteglik reva yok neteg ermes ol

Netegliksizin rast inandım ana⁴⁶

(Allah’a gönülden inan. Sana sorum şudur: Allah’ı nasıl bildin? Bana söyle. ‘Nasıllık’ ona uygun değildir; O nasıl sorusundan münezzehtir. O’na, nasıl olduğunu düşünmeden doğrudan doğruya inandım.)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın zatının keyfiyetsizliğine dair düşüncesinin temeli şu ayetler olabilir:

“Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.” O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”⁴⁷

“...Onlar O’nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar...”⁴⁸

8. Allah, Zaman, Mekan ve Tüm Mahlukata Benzemekten Münezzehtir

Şeyh İslâm Allah’ın zaman ve mekandan münezzehtir olduğunu ve O’nun hiçbir mahluka benzemediğini şöyle ifade eder:

Anar menzegen yok kamugdın arıg

⁴⁴ Fâtır, 35/15.

⁴⁵ Haşr, 59/24.

⁴⁶ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 95.

⁴⁷ En’âm, 6/103.

⁴⁸ Bakara, 2/255.

Mahall ü mekan u zamandın farig

Ne kim vehm ü hâtır hayalga tüşer

O şol cümledin pak münezzehe arıg⁴⁹

(Allah'a benzeyen bir şey yoktur, O her şeyden arınmıştır; yer, mekan ve zamandan münezzehtir. O, akla, hatıra ve hayale gelen her şeyden arınmış ve münezzehtir.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın zaman mekân ve mahlukata benzemekten münezzehe olduğu düşüncesini şu ayetler şekillendirmiş olabilir:

“Artık Allah'a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁵⁰

“...O'nun benzeri hiçbir şey yoktur...”⁵¹

9. Allah'ın Hiçbir Şeye İhtiyacı Yoktur

Şeyh İslâm Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığına inanır. Bu inancını şöyle ifade eder:

Körer sözler eştür kulak köz bu til

Anar hacet ermes yakîn munı bil

İdi birlikinge inandım ana

Bar erse su'al söz önün özge kıl⁵²

(Bu göz görür, dil söyler ve kulak işitir. Şunu iyi bil ki Allah'ın bunlara ihtiyacı yoktur. Allah'ın birliğine inandım. Başka sorun varsa sor.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın “Samed” oluşuna dair inancının temeli şu ayetlerdir:

“Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)”⁵³

“Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve âcizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur” de ve O'nu tekbir ile yücelt.”⁵⁴

⁴⁹ *Mu'inü'l-Mürîd*, s. 95.

⁵⁰ Nahl, 16/74.

⁵¹ Şûrâ, 42/11.

⁵² *Mu'inü'l-Mürîd*, s. 95.

⁵³ İhlâs, 112/2.

10. Allah’ı Bilmenin Delili: Tevekkül

Şeyh İslâm Allah’a tevekkül etmenin ve kıyamet ve ölüme inanmanın Allah’ı bilmeye birer delil olduğunu düşünür. O, bu düşüncesini şöyle dile getirir:

Tevekkül delil haknı çın bilgüğe

Inanmak kıyamet takı ölgüğe⁵⁵

(Tevekkül, kıyamet ve ölüme inanmak Allah’ı gerçekten bilmeye birer delildir.)

Şeyh İslâm tevekkülü ise şöyle açıklar:

Eşitgil hakikat tevekkül sözi

Kemişmek ibadetka kendü özi

İdidin önindin yüzün ewrübün

İdi utru külli ewrülmeğe yüzi⁵⁶

(İşit ki gerçek tevekkül, kişinin kendini ibadete vermesi ve Allah’tan başka şeylerden yüzünü çevirerek yönünü tamamen Allah’a dönmesidir.)

Şeyh İslâm’ın, ölüm ve kıyamete inanmanın Allah’ı bilmenin delilleri olduğuna dair düşüncesinin temeli şu ayetler olabilir:

“Allah’ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (küpür) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarıp. Şüphesiz ki, onu diriltir, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz O, her şeye gücü hakkıyla yetendir.”⁵⁷

“...Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir...”⁵⁸

11. Allah Rızık Verendir

Şeyh İslâm Allah’ın rızık verici olduğuna inanır. O, şöyle der:

Şeri‘at erür yol tarîkat azık

⁵⁴ İsrâ, 17/111.

⁵⁵ Mu‘înü’l-Mürîd, s. 97.

⁵⁶ Mu‘înü’l-Mürîd, s. 97.

⁵⁷ Fussilet, 41/39.

⁵⁸ Talak, 65/2-3.

Hakikat suwı bil takı Rab razık⁵⁹

(Şeriat yol, tarikat ise azıktır. Hakikat sudur, Allah ise rızık verendir.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın "Rezzâk" oluşuna dair inancı şu ayetlere dayanmaktadır:

"Allah, rızık dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar. Onlar ise dünya hayatı ile sevinmektedirler. Hâlbuki dünya hayatı, ahiretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir."⁶⁰

"Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir."⁶¹

12. Allah Bağışlayıcıdır

Şeyh İslâm Allah'ın çok bağışlayıcı olduğuna inanır. Bu inancını şöyle dile getirir:

Tümen türlü gufrân u rızvân bu dem

Takı rahmetin sansız elvan bu dem

Tegürgil ilahi arıg ruhına

Kılu ber arıg rûhı şadman bu dem⁶²

(Şimdi bağışlaman binlercedir, rızan ve rahmetin sayısızdır. Ey Allah'ım temiz ruhuna ulaştır, temiz ruhu şimdi mutlu et.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın kullarını bağışlayıcı olduğuna dair inancının temeli şu ayetler olabilir:

"O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir."⁶³

"...Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."⁶⁴

13. Allah Kahredicidir

⁵⁹ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 98.

⁶⁰ Ra'd, 13/26

⁶¹ Ankebut, 29/69.

⁶² *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 151.

⁶³ Şûrâ, 42/25.

⁶⁴ Müzzemmil, 73/20.

Şeyh İslâm, Allah’ın bağışlayıcılığı yanında kahredici de olduğunu şöyle ifade eder:

Latif tep imin bolma kahhar idi

Eger kahrı belgürtse ol n’etge-sen⁶⁵

(Allah bağışlayıcıdır (Latiftir) diye emin olma. Eğer o kahhar Allah kahrını gösterirsen ne yapacaksın?)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın, münkir kullarını helâk ve kahredici olduğuna dair inancının temeli şu ayetler olabilir:

“O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah’ın huzuruna çıkarlar.”⁶⁶

“Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helâk ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik.”⁶⁷

14. Allah Duaları Kabul Eder

Şeyh İslâm Allah’ın duaları kabul edici olduğuna ve insanın Allah’ın duaları kabul edeceğinden asla şüphe etmemesinin gerekliliğine inanır. Bu inancını şöyle dile getirir:

Yunugnun sonınça dü-gâne ketür

Sonınça du‘a kıl niyaz el kötür

İcabet kılur Rab güman tutmagu

İcabet anuk sen du‘anı yetür⁶⁸

(Abdest aldıktan sonra iki rekat namaz kıl, arkasından el kaldırarak dua et. Allah duaları kabul eder, bundan şüphe etmemeli. Yeter ki sen dua et, Allah’ın kabulü hazırdır.)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın kullarının dualarını kabul edeceğine dair inancının temeli şu ayetler olabilir:

⁶⁵ *Mu‘İnü’l-Mürîd*, s. 98.

⁶⁶ İbrâhim, 14/48.

⁶⁷ En‘âm, 6/6.

⁶⁸ *Mu‘İnü’l-Mürîd*, s. 104.

“Allah, iman edip salih ameller işleyenlerin dualarına karşılık verir; lütfundan onlara fazlasını da verir...”⁶⁹

“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm...”⁷⁰

15. Cennetin Özelliklerini Ancak Allah Bilir

Şeyh İslâm, ahiretle ilgili gaybi konuların sadece Allah tarafından bilindiğini düşünür. O, bu düşüncesini şöyle açıklar:

Eger bolsa munteg ekinçi kaçan

Bolur bölneki sekkiz uçtmah cinan

Tamam irtifa‘ı ididin önin

Kişi kılssa bolmas sıfat hem beyan⁷¹

(Eğer çiftçi böyle olursa onun kısmeti sekiz cennet bahçeleri olur. Onun (cennetin) yüksekliğinin derecesini Allah’tan başka kimse niteleyip açıklayamaz.)

Şeyh İslâm’ın bu düşüncesi şu ayetlere dayanıyor olabilir:

“Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”⁷²

“De ki: “Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler.”⁷³

16. Allah Kullarını Sever

Şeyh İslâm, insanlardan Allah’ın sevgisine nail olanların mutluluğa erişeceğine inanır. Bu inancını açıklamak üzere,

Bu ‘ilm ü ‘amelge imanmagu er

Makam menzilinge tayanmagu er

İdi kimni sewse sa‘adet anın

⁶⁹ Şûrâ, 42/37.

⁷⁰ Bakara, 2/186. Diğer ayetler için bkz.: Yûsuf, 12/64; Enbiyâ, 21/76, 84, 88.

⁷¹ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 133.

⁷² Secde, 32/16-17.

⁷³ Neml, 27/65.

Er ol kim sonunda tayınmagu er⁷⁴ der.

(Bu ilim ve amele inanmayan insan makam menziline ulaşamaz. Allah kimi severse saadet onundur. Sonunda doğru yoldan çıkmayan insan, erdir, yiğittir.)

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın kullarını sevdiğine dair inancının temeli şu ayetler olabilir:

“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok severdir.”⁷⁵

“...İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”⁷⁶

Şeyh İslâm, Allah’ın mümin kullarını sevdiğini düşünür. Bu düşüncesini izah sadedinde aşağıdaki beyitleri söyler:

Erادتü en u‘raf⁷⁷ delil oş muna

Yuhibbûnehü⁷⁸ hil‘ati hod sana

Yühbiküm⁷⁹ hitabı eşitgen muhib

Kamug bid‘alardın bolur bir yana⁸⁰

(“Gizli bir hazine idim, tanınmak istedim.” hadisi bunun delilidir. “Onu severler” kaftanı senin içindir. “Sizi sever” hitabını işiten sevgili bütün bidatlerden uzaklaşmış olur.)

Görüleceği üzere Şeyh İslâm bu beyitlerinde mümin kulların da Allah’ı sevdiklerine işaret eder. Bu düşüncesinin delili olarak da doğrudan Kur’an’dan bir referans getirir. Mâide suresi 54. ayet şöyledir:

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah

⁷⁴ *Mu‘İnü’l-Mürîd*, s. 139-40.

⁷⁵ Hûd, 11/90.

⁷⁶ Bakara, 2/195.

⁷⁷ “Bilinmeyi istedim.” Hadis olarak rivayet edilen bir söze telmih vardır. “Ben gizli bir hazineydim. Bilinmeyi istedim. Bilineyim diye mahlukatı yarattım.” Aliyyü’l-Kârî, Ali b. Muhammed el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfua fi’l-Ahbâri’l-Mevdua*, tahk.: Muhammed Lutfi es-Sebbağ, Beyrut 1986, s. 269. Hadis hakkında geniş değerlendirmeler için bkz.: Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2009, s. 109-110.

⁷⁸ “Onlar (müminler) Onu (Allah’ı) severler.” Mâide, 5/54.

⁷⁹ “Allah sizi sever.” Âl-i İmrân, 3/31. “De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

⁸⁰ *Mu‘İnü’l-Mürîd*, s. 146.

yolunda cihat ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

“De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸¹

17. Allah'tan Korkmanın Lüzumu

Şeyh İslâm, müminin Allah'ın azabından ve gazabından korkması ve bu korkunun bir sonucu olarak dinin emirlerine sıkıca yapışmasının gerektiğini açıklamak için,

Sana sendin özge mürebbî gerek

Bilin ögdül ermes ‘akıldın zirek

Hadis nasga uygu koduban ‘akıl

İdi havfı birle sezip can yürek⁸² demektedir.

(Sana senden başka bir terbiyeci gerekir. Öncelikle bilin ki, o akıldan daha uyanık (anlayışlı) değildir. Allah korkusuyla can ve yürek kendinden geçip akılı terk ederek hadis ve nassa uymalıdır.)

Şeyh İslâm'ın bu inancının temeli şu ayetler olabilir:

“De ki: “... Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım.”⁸³

“Onlar, görmedikleri hâlde Rablerinden içten içe korkarlar. Onlar kıyamet gününden de korkarlar.”⁸⁴

18. Allah'ın Merhameti Sonsuzdur

Şeyh İslâm Allahın merhametinin sonsuz olduğunu düşünür:

Tümen türlü gufrân u rızvân bu dem

Takı rahmetin sansız elvan bu dem⁸⁵

(Şimdi bağışlanan binlercedir, rızan ve rahmetin sayısızdır.)

⁸¹ Âl-i İmrân, 3/31.

⁸² *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 140-1.

⁸³ Yunus, 10/15.

⁸⁴ Enbiyâ, 21/49.

⁸⁵ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 151.

Şeyh İslâm’ın, Allah’ın merhametinin sonsuz olduğu konusundaki düşüncesi şu ayetlerle şekillenmiş olabilir:

“...Allah, şöyle dedi: “Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğrattırım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım.”⁸⁶

“Allah’ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı, hâliniz nice olurdu?”⁸⁷

19. Allah Nefsinden Geçebilen Kuluna Her Şeyi Verir

Şeyh İslâm Allah’ın, kullarından nefsini arıtmış olanlara her şeyi vereceğini düşünür. Yine o bunun tam aksinin de söz konusu olduğuna inanır. Ona göre nefsinin istek ve arzularından geçememiş bir kişi dileğine eremez. Şeyh İslâm, bu düşüncelerini şöyle açıklar:

Ne kim ister ersen özünde erür

Keçer bolsa özdin kamuğun berür

Özindin keçümes bulumas tilek

Bu ajunnı tün kün keziben yörür⁸⁸

(Ne istersen o sende vardır. Sen kendinden geçersen Allah hepsini verir. Bu dünyayı gece gündüz gezerek yürüse bile kendinden geçmeyen kişi dileğine eremez.)

Şeyh İslâm’ın, bu düşüncesinin temeli şu ayetler olabilir:

“Hayır, öyle değil! Kim “ihşan” derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”⁸⁹

“...Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter...”⁹⁰

20. Allah Bilinmeyi/Tanınmayı İstemmiştir

Şeyh İslâm Allah’ın bilinmeyi/tanınmayı istediğini ve bu sebeple insanı yarattığını düşünür. Bu düşüncesini şu beyitlerle şöyle dile getirir:

⁸⁶ A’râf, 7/156.

⁸⁷ Nûr, 24/20.

⁸⁸ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 142.

⁸⁹ Bakara, 2/112.

⁹⁰ Talak, 65/2-3.

*Erادتü en u'raf*⁹¹ delil oş muna

Yuhıbbûnehû hil'ati hod sana

Yühıbbüküm hitabı eşitgen muhib

Kamug bid'alardın bolur bir yana⁹²

(“Gizli bir hazine idim, tanınmak istedim.” hadisi bunun delilidir. “Onu severler” kaftanı senin içindir. “Sizi sever” hitabını işiten sevgili bütün bidatlerden uzaklaşmış olur.)

Mevlânâ, Yüce Allah'ın bilinmeyi istediğinden dolayı halkı yaratmasını bir denizin köpürerek çoşmasına benzetir:

“Oğlum, sen bütün dünyayı ağzına kadar ilimle, güzellikle dolu bir testi bil. O testideki su, Cenab-ı Hakk'ın güzelliği Diclesinden bir damladır. O güzellik ise çokluğundan, bolluğundan, hadsiz hesapsız oluşundan kabına sığamamaktadır. Şanı ve kudreti pek yüce olan Allah, gizli bir hazine idi. Güzelliğinden, büyüklüğünden, hadsiz hesapsız dolgunluğundan ötürü gayb perdesini yırttı. Ve kara topraktan ibaret olan şu dünyayı sayısız varlıklarla, güzelliklerle, hesapsız nimetlerle doldurdu da göklerden daha parlak bir hale getirdi. Gerçekten de Allah gizli bir hazine iken bilinmek istedi. Güzelliklerle dopdolu olduğundan coşup taşı ve toprağı atlaslar giyinmiş bir sultan gibi süsledi, donattı.”⁹³

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın tanınmayı istemiş olduğuna dair inancının temeli şu ayet olabilir:

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹⁴

Mezkur ayet, “Beni tanısnlar.” şeklinde de tefsir edilmiştir.⁹⁵

21. Kainat Allah'ın Hükmü İdaresi Altındadır

Şeyh İslâm, feleğin Allah'ın emriyle döndüğünü ve yine yeryüzünün onun hükmü ile sabit kaldığını şöyle ifade eder:

Şükür hamd uganga tümen min hezar

⁹¹ “Bilinmeyi istedim.” Hadis olarak rivayet edilen bir söze telmih vardır. “Ben gizli bir hazineydim. Bilinmeyi istedim. Bilineyim diye mahlûkatı yarattım.” Aliyyü'l-Kâri, *el-Esrârü'l-Merfua*, s. 269. Hadis hakkında geniş değerlendirmeler için bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 109-110.

⁹² *Mu'inü'l-Mürîd*, s. 146.

⁹³ Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, Mesnevi, çev.: Derya Örs, Konya 2007, c. 1, s. 209.

⁹⁴ *Zâriyât*, 51/56.

⁹⁵ *Âlûsî, Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, c. 27, s. 20-21.

Kamugrı yaratgan ol-ok bir ü bar

Anın emri birle felek ewrülür

Anın hükmi birle kılur yer karar⁹⁶

(Allah’a binlerce şükür ve hamd olsun. Her şeyi yaratan bir ve var olan odur. Felek onun emriyle döner. Yer onun hükmüyle sabit durur.)

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Şeyh İslâm tüm kainatın Allah’ın hükmü, sevk ve idaresi altında olduğuna kaidir. Onun bu düşüncesi şu ayetlere dayanıyor olabilir:

“(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”⁹⁷

“Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir. Ayın dolaşımı için de konak yerleri belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”⁹⁸

“Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür...”⁹⁹

22. Allah Müderris, Gönül ise Medresedir

Şeyh İslâm, Allah’ın insan için bir müderris olduğunu ve kuluna gönül vasıtasıyla bilgiler öğrettiğini düşünür. Onun düşüncesinde Allah müderris, gönül ise medresedir. Bu medresede ilim akıl ile değil gönül ile elde edilir. Çünkü bu derste akıl ve idrak gider. Şeyh İslâm bu düşüncesini şöyle anlatır:

Zahir köz hicabı bu kirpük kapak

Batinga hicab yok bu yetti tabak

Müderris erür hak könül medrese

Ketip ‘akl u idrak alur-siz sebak¹⁰⁰

⁹⁶ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 147.

⁹⁷ A’râf, 7/158.

⁹⁸ Yasin, 36/38-40.

⁹⁹ Lokmân, 31/5.

¹⁰⁰ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 150.

(Zahirde gözün perdesi bu kirpik ve göz kapağıdır. Batında perde yoktur. Perde olarak bu yeter. Allah müderris, gönül ise medresedir. Orada akıl ve idrak gider, ders alırsınız.)

Şeyh İslâm'ın, Allah'ın müderris gönlün medrese olduğuna dair inancının temeli şu ayetler olabilir:

“Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti...”¹⁰¹

“Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.”¹⁰²

“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”¹⁰³

23. Allah Çalışanı Doğru Yola İletir

Şeyh İslâm, insanın gücü yettiği kadar çalışması şartıyla Allah'ın kendisini doğruya ileteceğine inanmasını salık verir. Bu düşüncesini şöyle dile getirir:

Bu ebyâtlar atı Mu'înü'l-Mürîd

Eşit bil 'amel kıl bu tevfik mezîd

Bu küç yetmişinçe yarag kılgu cehd

Hidayet berür ol hamîdün mecîd¹⁰⁴

(Bu beyitlerin adı Mu'înü'l-Mürîd'dir. Dinle, öğren, amel kıl; Allah'ın yardımı çoktur. Güç yettiği kadar içtenlikle hazırlık yapmalı; Hamîd ve Mecîd olan Allah doğru yolu gösterir.)

Onun bu düşüncesi şu ayetlere dayanır:

“Bizim uğrumuzda cihat edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”¹⁰⁵

“Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁰⁶

24. Her Hayır Allah'tandır

¹⁰¹ Bakara, 2/31.

¹⁰² Rahmân, 55/1-4.

¹⁰³ Kehf, 18/65.

¹⁰⁴ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 151.

¹⁰⁵ Ankebût, 29/69.

¹⁰⁶ Teğâbun, 64/11.

Şeyh İslâm insanın başarısının doğruya ulaşmasının Allah’ın bir lütfu olduğunu düşünür. Onun bu düşüncesini yazdığı eserde eğer doğruya isabet etmişse bunun Allah’ın bir bağıışı olduğunu söylemesinden anlıyoruz. O, şöyle der:

Savab tüşti erse bu Rabdın ‘atâ

Kalem kop tüzetgil bar erse hata

Yigitler uya-biz uyalık üçün

Kerek kılsa şefkat uluglar ata¹⁰⁷

(Eğer yazdıklarım doğru ise bu Allah’ın bağıışıdır. Ey kalem! Hata varsa kalk, düzelt. Gençler biz kardeşiz. Bizim bu kardeşliğimiz için büyükler ve babalar şefkat göstermelidir.)

Beyitlerden hatanın kendine ait olduğu düşüncesine sahip olduğunu da anlıyoruz. Şeyh İslâm, gençlerden ve büyüklerden, eserindeki hatalarının kardeşlik hukuku içinde hoş görülmesini ve görülen yanlışların kendisine şefkatle davranılarak güzelce düzeltilmesini istemektedir.

Şeyh İslâm’ın, her hayrın Allah’tan olduğuna dair inancının temeli şu ayetler olabilir:

“Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.”¹⁰⁸

“Size ulaşan her nimet Allah’tandır...”¹⁰⁹

25. Allah’ın İsimleri

Şeyh İslâm eserinde Allah’ın esma-i hüsnasından bazılarını zikreder. Bu beyitlerde, Allah’ın Hamîd, Mecîd, Ahad, Samed, Kerîm, Halîm, Gafûr, Raûf, Rahîm ve Gaffâr isimleri yer alır:

Bu ebyâtlar atı Mu‘înü’l-Mürîd

Eşit bil ‘amel kıl bu tevfik mezîd

Bu küç yetmişinçe yarag kılgu cehd

Hidayet berür ol hamîdün mecîd¹¹⁰

¹⁰⁷ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 151.

¹⁰⁸ Nisâ, 4/79.

¹⁰⁹ Nahl, 16/53.

(Bu beyitlerin adı Muînül-Mürîd'dir. Dinle, öğren, amel kıl; Allah'ın yardımı çoktur. Güç yettiği kadar içtenlikle hazırlık yapmalı; Hamîd ve Mecîd olan Allah doğru yolu gösterir.)

Hedâyâ-yı gufrân kanadil-i nûr

İlahi arıg pak ruhına tegür

Ahad-sen samed-sen kerîm-sen rahîm

Halîm-sen raûf-sen a gaffâr gafûr¹¹¹

(Allah'ım bağış hediyelerini ve nur kandillerini onun temiz ruhuna ulaştır. Ey gaffâr ve gafur olan Allah'ım! Sen Ahad'sın, Samed'sin, Kerim'sin, Rahîm'sin, Halîm'sin, Raûf'sun.)

Mu'înü'l-Mürîd'de geçen Allah'ın isimleri Kur'an'ın şu ayetlerinde zikredilir:

“Melekler, “Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır,(Hamîd) şanı yücedir. (Mecîd)” dediler.”¹¹²

“De ki: “O, Allah'tır, bir tektir.(Ahad) Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)”¹¹³

“Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.(Kerîm)”¹¹⁴

“...Şüphesiz O, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.(Gafûr)”¹¹⁵

“...Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli (Raûf) ve çok merhametlidir. (Rahîm)”¹¹⁶

“Şüphesiz yok ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affedicim. (Gaffâr)”¹¹⁷

¹¹⁰ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 151.

¹¹¹ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 151.

¹¹² Hûd, 11/73.

¹¹³ İhlâs, 112/1-2.

¹¹⁴ Neml, 27/40.

¹¹⁵ Fâtır, 35/41.

¹¹⁶ Bakara, 2/143.

¹¹⁷ Tâhâ, 20/82.

Şeyh İslâm Allah’ın Hâdî, Hallâk, Müdebbir, Alîm, Vâhid, Ferd, Vedûd, Vehhâb, Allâmu’l-Guyûb, Mucîb, Rahmân, Nasîr gibi isimlerini de açıkça değil de metin içinde anlam olarak vermiştir.

Hidayet berür ol hamîdün mecîd¹¹⁸ (Hâdî)

(Hamîd ve Mecîd olan Allah doğru yolu gösterir.)

Şükür hamd uganga tümen min hezar

Kamugrı yaratgan ol-ok bir ü bar (Hallâk, Vahid)

Anın emri birle felek ewrülür (Müdebbir)

Anın hükmi birle kılur yer karar¹¹⁹

(Allah’a binlerce şükür ve hamd olsun. Her şeyi yaratan bir ve var olan odur. Felek onun emriyle döner. Yer onun hükmüyle sabit durur.)

Zahir köz hicabı bu kirpük kapak

Batinga hicab yok bu yetti tabak

Müderriş erür hak könül medrese (Alîm)

Ketip ‘akl u idrak alur-siz sebak¹²⁰

(Zahirde gözün perdesi bu kirpik ve göz kapağıdır. Batında perde yoktur. Perde olarak bu yeter. Allah müderriş, gönül ise medresedir. Orada akıl ve idrak gider, ders alırsınız.)

Erادتü en u ‘raf delil oş muna

Yuhibbûnehû hil‘ati hod sana (Vedûd)

Yühbiküm hitabı eşitgen muhib

Kamug bid‘alardın bolur bir yana¹²¹

(“Gizli bir hazine idim, tanınmak istedim.” hadisi bunun delilidir. “Onu severler” kaftanı senin içindir. “Sizi sever” hitabını işiten sevgili bütün bidatlerden uzaklaşmış olur.)

¹¹⁸ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 151.

¹¹⁹ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 147.

¹²⁰ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 150.

¹²¹ *Mu‘înü’l-Mürîd*, s. 146.

Ne kim ister ersen özünde erür

Keçer bolsa özdin kamugın berür (Vehhâb)

Özindin keçümes bulumas tilek

Bu ajunnı tün kün keziben yörür¹²²

(Ne istersen o sende vardır. Sen kendinden geçersen Allah hepsini verir. Bu dünyayı gece gündüz gezerek yürüse bile kendinden geçmeyen kişi dileğine eremez.)

Eger bolsa munteg ekinçi kaçan

Bolur bölneki sekkiz uçtmah cinan

Tamam irtifa'ı ididin önin

Kişi kılma bolmas sıfat hem beyan¹²³ (Allâmu'l-Guyûb)

(Eğer çiftçi böyle olursa onun kısmeti sekiz cennet bahçeleri olur. Onun yüksekliğinin derecesini Allah'tan başka kimse niteleyip açıklayamaz.)

Yunugnun sonınça dü-gâne ketür

Sonınça du'a kıl niyaz el kötür

İcabet kılur Rab güman tutmagu

İcabet anuk sen du'anı yetür¹²⁴ (Mucîb)

(Abdest aldıktan sonra iki rekat namaz kıl, arkasından el kaldırarak dua et. Allah duaları kabul eder, bundan şüphe etmemeli. Yeter ki sen dua et, Allah'ın kabulü hazırdır.)

Tümen türlü gufrân u rızvân bu dem

Takı rahmetin sansız elvan bu dem¹²⁵ (Rahman)

(Şimdi bağışlaman binlercedir, rızan ve rahmetin sayısızdır.)

Elig tutguçı-sen arıg bir ü bar

¹²² *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 142.

¹²³ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 133.

¹²⁴ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 104.

¹²⁵ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 151.

Tutulmuşda kayu katıg bir muna¹²⁶ (Nasîr)

(Sen nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan 'bir ve var' Allah'sın.)

Sonuç

Mu'înü'l-Mürîd, Şeyh İslâm tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Eserin yazılma amacı, göçebe Türkmenlere tasavvufa ve fıkha dair bilgiler vermektir. Eserin dili sade ve anlaşılırdır. Halkın günlük hayatta ihtiyaç duyduğu konuları açıklaması sebebiyle bu eser, Türkmenler arasında çokça okunmuş ve tanınmıştır.

Bu çalışmamızda *Mu'înü'l-Mürîd*'de Allah tasavvuru ve Kur'an'dan temellerini incelemeye çalıştık. İncelemelerimiz neticesinde Şeyh İslâm'ın Sünnî inanç yapısına sahip olduğunu gördük. Aynı zamanda onun Allah'ı tasavvufî düşünceye uygun olarak tanımladığını da tespit ettik. Çalışmamız neticesinde Şeyh İslâm'ın Allah tasavvurunun tamamıyla Kur'an-ı Kerim'e muvafık olduğunu tespit ettik.

Özetlemek gerekirse Şeyh İslâm, Allah'ın, var, bir, her şeyi ve insanları yaratan, var eden, yok eden, Kendisinden başka ilah olmayan, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, zaman, mekân ve tüm mahlûkata benzemekten münezzeh, rızık veren, bağışlayıcı, kahredici, duaları kabul eden, kullarını seven, merhameti sonsuz olan, çalışanı doğru yola ileten, her hayır kendisinden beklenen olduğunu güzel ve edebî dille ifade etmiştir.

Yine Şeyh İslâm, Allah'a imanın, imanın şartlarından biri olduğunu, cennetin özelliklerini ancak Allah'ın bileceğini, Allah'ın zatının keyfiyetinin bilinemez olduğunu, bütün varlıkların Allah'ı sena ettiğini, kâinatın Allah'ın hükmü idaresi altında olduğunu, nefsinden geçebilen kuluna her şeyi vereceğini, Allah'ın bilinmeyi/tanınmayı istediğini bunun için de insanı yarattığını izah eder.

Kaynakça

Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Muhammed el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfua fi'l-Ahbâri'l-Mevdua*, tahk.: Muhammed Lutfi es-Sebbağ, Beyrut 1986.

Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, trs.

Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1998.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2005.

¹²⁶ *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 91.

Kara, Mustafa, “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, c. 8, 1999, (s. 29-58).

Kaya, Doğan, *Sivas'ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri*, Halkbilim Araştırmaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.

Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Mesnevi*, çev.: Derya Örs, Konya 2007.

Ölmez, Zuhâl Kargı, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Ağacı)*, Simurg Yayınları, Ankara 1996.

Şentürk, Ahmet Atilla, vd., *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2005.

Şeyh İslâm, *Mu'înü'l-Mürîd, İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım*, haz.: Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Şeyh Şeref Hace, *Mu'înü'l-Mürîd*, haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Beşir Kitabevi, İstanbul 2006.

Togan, Ahmed Zeki Velidî, “Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, c. 2, (s. 315-345).

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2009.